

Tudor Movileanu*

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND „OASTEA CEA MARE” ÎN ȚARA MOLDOVEI PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI - LEA

Componenta oastei lui Ștefan cel Mare, care a obținut un șir de victorii asupra țărilor vecine, a atras atenția mai multor străini care au sris în acea epocă despre „Țara Moldovei și forța ei militară. Cronicarul polon Jan Dlugosz, foarte bine informat despre domnia lui Ștefan cel Mare, spune că, după lupta din 10 ianuarie 1475, domnul „*pe mulți țărani îi facu boieri*”¹. Autorul cronicii mai folosește și în altă parte același termen, *țărani*, pentru a defini originea celei mai mari părți a ostașilor lui Ștefan cel Mare². Folosirea cuvîntului țăran (*agrestes*, care înseamnă lucrător al pămîntului) sugera o anumită atitudine a domnului față de categoriile sociale din țara sa, o preferință acordată „oamenilor simpli” în raport cu „boierii”³. Această caracterizare a oastei din epoca lui Ștefan cel Mare a ajuns, prin folosirea surselor, în lucrările lui Karl Marx ce a transformat ideia într-o axiomă a istoriografiei comuniste. Se constata că în epoca medievală țăranimea a avut un rol precumpănitor în oaste, în lupta pentru apărarea țării de cötropitorii străini⁴. În volumul sumativ „Istoria RSS Moldovenești” se spune „... în anii războiului cu Turcia Ștefan al III – lea îi chema sub arme pe țăranii dependenți și pe orașeni. Ei erau încorporați pentru participarea la războaiele defensive. În asemenea cazuri se adună așa numita „oastea mare”, la care lua parte cîte un oștean de la fiecare gospodărie țărănească, inclusiv țăranii dependenți ce trăiau pe pămînturile feudalilor laici și exleziastici. Feudalii aveau armamentul obișnuit pentru acea vreme: spadă, sulite, zale, coif, scut, iar țăranii – topoare, furci, măciuci ș.a.”⁵.

Astfel, în istoriografie s-a răspândit conceptul conform căruia în secolele XIV – XVI în Țara Moldovei, Țara Românească și, parțial, în Transilvania, au fost încălcate tradițiile epocii medievale, conform căreia la oaste sunt obligați să se ridice doar nobilii în calitate de vasali ai monarhului. Pe de altă parte înarmarea țăranilor, care prezentau majoritatea în oastea Țării Moldovei (75%), cu măciuci, topoare, furci, fără mare instruire, trebuia să aducă la înfrângeri strate-

* **Tudor Movileanu**, doctorand, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău.

¹ *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*. Traducere de N. Orghidan. Craiova, 1915, p. 16.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ I. Focșeneanu, Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*. București, 1956, p. 116 – 117, 144.

⁵ *Istoria RSS Moldovenești. Din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*. Chișinău, Știința, 1984, p. 71, 77.

gice mari în fața oștirilor de cavaleri, bine instruite și înarmate. Istoria ne oferă alte informații: oștile Țării Moldovei, în special în perioada domniei lui Ștefan cel Mare, au obținut strălucite victorii în confruntarea cu efectivele militare majore ale marilor puteri europene.

În istoriografia românească posbelică (B. Cămpina, N. Stoicescu) s-a mai încercat de a lămuri prezența țăranilor în oastea cea mare prin faptul că în țările române a existat o categorie socială extinsă de țărani liberi⁶. Astfel, dacă în majoritatea statelor europene domina marea proprietate funciară și țăranii, fiind în masă șerbi, nu participau la oaste, apoi în Moldova și Țara Românească, unde domina mica proprietate funciară ce aparținea țăranilor liberi, toți aceștea trebuiau să participe la apărarea țării. Expusă încă în perioada interbelică de către R. Rosseti⁷, această concepție a fost preluată și de unii istorici din primii ani postbelici⁸.

Istoricul P. Sovetov a analizat statistic sursele din sec. al XV-lea, ajungând la concluzia, că în Țara Moldovei domina marea proprietate feudală, iar deținătorii unor mici stăpâniri de pământ nu depășeau cifra de 2 mii, ceea ce, în viziunea sa, nu putea constitui o bază suficientă oastei mari a domnului⁹.

Unii istorici, pornind de la informațiile lui D. Cantemir despre existența unor țări arhaice, numite de el „republici”, anume, Vrancea Vrancea Tigheci și Câmpulung, au insistat asupra prezenței masive în țară a multor „insule” de țărani liberi, care constituiau nucleul oastei mari¹⁰. Ultimele investigații, referitoare la aceste „republici”, au demonstrat că ele erau stăpâniri boierești și nu prezentau spații dominante de țărani liberi¹¹. Istoricul D. Dragnev a constatat că la hotarele țării în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi pământul era stăpânit de mici proprietari, numiți moșani. La hotarul de răsărit al Țării Moldovei ei erau situați în ținuturile Soroca, Lăpușna-Orhei, Tigheci și constituiau mica nobilime militară, care interacționând cu garnizoanele cetăților din această zonă, constituiau un „brâu de apărare” a hotarelor de est și sud-est ale țării. Autrul consideră că asemenea zone existau și la alte hotare ale principatului, inclusiv Vrancea și Câmpulung¹². Drept urmare, oastea Țării Moldovei

⁶ *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 337-338.

⁷ R. Rosseti, *L'influence le régime de la propriété foncière sur l'organisation, la tactique et la stratégie des armées roumaines au XV-me siècle*, în *Buletin de la Section historique. Academie Roumaine*, t. XV, București, 1929, p. 90.

⁸ V. Costăchel, P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XI-V-XVII)*, București, 1957, p. 395-396.

⁹ P. Sovetov, *Issledovanie po istorii feodalizma v Moldavii*, tom. I, Chișinău, 1972, p. 265.

¹⁰ P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p. 166-167.

¹¹ Vezi: Lucian-Valeriu Lefter, *Stăpânirea funciară în ținutul Tigheciului. Realitate și ficțiune istoriografică*, în *Pro Basarabia-repere istorice și naționale*, Iași, 2007, p. 11-18; C. Constantinescu – Mircești, *Vrancea arhaică evoluția și problemele ei*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, 2010, p. 336-337; I. Balan, *Din istoria Câmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 28; L. Bacumenco, *Ținutul Orhei în secolele XV-XVI*, Iași, 2006, p. 159-162.

¹² D. Dragnev, *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie în Țările Române. Studii și materiale*, Cardidact-Civitas, Chișinău, 2012, p. 123-135.

avea la bază nobilimea militară, garnizoanele de slujitori ale cetăților și detașamentele de slujitori ale boierilor mari demnitari.

După cum subliniază cunoscuții istorici Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Szekely, într-o lucrare dedicată lui Ștefan cel Mare, folosirea în izvoarele străine ale vremii, a unor cuvinte traduse în limba română prin „țărani” are o altă explicație¹³. Stăpânii unor suprafețe mici de pământ – oamenii liberi, socotiți nobili (boieri) – treceau ușor drept „țărani” în ochii străinilor, necunoscători ai realității românești ale vremii. Cei care au stat alături de domni în sec. XIV – XVI și au constituit fundamentul oastei voievodului au fost oamenii liberi, stăpâni de pământ. Indiferent de întinderea acestei stăpâniri, ei erau socotiți nobili și aparțineau boierimii. Numărul mare de pedestrași în oastea Țării Moldovei este, în parte, explicabil: caii erau scumpi și creșterea sau cumpărarea lor nu era la îndemâna acestor mici nobili care, fiind instruiți alături de marii boieri și cetele lor de călări, devin oșteni bine organizați la nivelul epocii. Dârzenia lor în luptă însemna mai ales apărarea propriilor lor stăpâniri și familii de robia străină.

În lucrarea de sinteză „Istoria României”, editată în 2004, se constată că sistemul de apărare a Țărilor Române avea același principiu ca și alte țări europene, dar, nu avea rigoarea și organizarea de acolo¹⁴. Oastea voievozilor români era formată, alături de vechii țărani liberi și mici boieri (steagurile din ținuturi și județe), din curteni și aparatul administrativ militar, pe de o parte, și cetele boierilor alcătuite din slugile acestora de pe domenii, pe de alta, și numai în caz de mare primejdie pentru țară, la oaste erau chemați „toți cei capabili” să poarte arme¹⁵.

Astfel, la diferite etape ale cercetării problemei organizării militare a Țării Moldovei în secolele XIV-XVI viziunile istoricilor au evaluat de la admiterea existenței unei „oști țărănești”, contrapuse nobilimii, la admiterea rolului de căpitănie a micii boierimi în apărarea țării.

La etapa actuală a cercetării, fenomenul „oastea cea mare” este o problemă care necesită noi investigații în diversele sale aspecte.

În prezentul studiu vom încerca să sistematizăm sursele contemporane referitoare la oastea Moldovei medievale, evidențiind unele aspecte specifice, care, în viziunea noastră, o caracterizau.

De la bun început trebuie subliniat că termenul „oastea cea mare” apare în documentele Țării Românești la începutul secolului al XV-lea, în vremea domniei lui Mircea cel Bătrân. Cât privește Moldova, aici noțiunea „oastea cea mare” nu apare în izvoare, deși nu există nici o îndoială că este o realitate a vremii. Astfel scutirile de la obligația de a merge la oaste a populației unor sate din Mol-

¹³ Șt. S. Gorovei, Maria - Magdalena Szekely. *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*. Ed. Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 136-138.

¹⁴ *Istoria României. Compendiu*. Coordonatori Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2004, p. 246.

¹⁵ *Ibidem*, p. 247.

dova ne confirmă că îndatorirea de a participa la apărare o are majoritatea locuitorilor țării, ce corespunde participării populației la oastea cea mare din Țara Românească.

Mobilizarea oastei mari în Moldova se făcea prin strigarea în târguri și sate a poruncii domnești de concentrare a oștenilor într-o zonă determinată de situația politico-strategică în momentul respectiv. La această „chemare sub steag” trebuia să se supună întreaga populație aptă de a purta armele. Răspunsul țării la chemarea sub steag a fost întotdeauna prompt și eficient. Desele chemări sub arme ale oastei țării, realizate nu numai în timp de pericol extern, ci și în perioadă de pace, așa numitele „căutări” ale domnului, au creat o experiență bogată în domeniul organizării și artei militare¹⁶.

Documentele din sec. XIV – prima jumătate a sec. XV atestă participarea întregii populații a țării în luptele de la Hindău (1395) împotriva oștilor Regatului Ungar și de la Crasna (1450) împotriva forțelor polone, obținând biruințe¹⁷.

Până la epoca lui Ștefan cel Mare documentele interne atestă și obligațiunea de a participa la oaste a locuitorilor țării. În actul de la 2 ianuarie 1432 Iliaș Vodă întărește satul Tutova lui Dragoș Urlat, scutind populația de orice dări cu condiția păstrării obligațiunii ridicării la oaste a sătenilor¹⁸. Obligațiunea majorității locuitorilor țării de a veni la oaste este stipulată în documentul de la 8 iulie 1453, în care domnul Alexandrel voievod scutește satul Balasinouți de orice dări și slujbe, cu condiția că acesta să slujească mănăstirii Horodnic. Între scutirile de care se bucură locuitorii acestui sat erau și eliberarea de la oaste: „la oaste să nu miargă niciodată”¹⁹.

Cu Ștefan cel Mare începe o nouă etapă în organizarea oastei moldovene. Un document de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare evidențiază clar obligativitatea majorității locuitorilor de a se prezenta la oaste, când comandantul suprem va ordona întregului potențial ostășesc al țării. La 31 august 1458 domnul a acordat o scutire de dări satului Borhinești al mănăstirii Moldovița, care specifica „iar la oaste să miargă acești oameni cînd se va întîmpla domniei mele însumi să miargă”²⁰.

Despre participarea masivă a majorității locuitorilor la acțiunile militare conduse de Ștefan cel Mare, începînd din 1465, și despre aportul lor hotărîtor în obținerea biruințelor pe câmpurile de luptă s-au păstrat mărturiile unor contemporani.

Informații ample despre ridicarea oastei cea mare avem în perioada războiului greu antiotoman (1473 - 1486). În toamna anului 1474, pentru a-l pe-

¹⁶ *Istoria militară a poporului român*, vol. II București, Ed. Militară, 1986, p. p. 38 - 41.

¹⁷ *Ibidem*, p. 36.

¹⁸ DIR, A, I, București, 1951, p. 96.

¹⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1932, p. p. 739-740.

²⁰ DIR, A. I, p. 108.

depsi pe Ștefan cel Mare, sultanul Mehmed al II-lea a trimis o oaste enormă contra Moldovei sub comanda beylerbeiului din Rumelia Suleyman Hadâmbul, de circa 120.000 de oșteni, dintre care 20.000 ar fi fost auxiliari dotați cu unelte (securi, cazmale etc.) necesare pentru deschiderea drumurilor²¹.

Ștefan a mobilizat oastea cea mare care avea sub steagurile sale între 40.000 și 50.000 de oșteni. Din Transilvania veniseră în ajutor 5.000 de secui și 1.800 de unguri²².

În valea îngustă de la Vaslui, la 10 ianuarie 1475, oastea otomană suferă o înfrângere totală. Peste un an și jumătate Mehmed al II-lea a condus o campanie sultanală pentru a supune Țara Moldovei Imperiului Otoman. Ștefan cel Mare a mobilizat și de data aceasta oastea cea mare. Însă după eliberarea pedestrimii (circa 30.000 de oșteni) pentru 15 zile, ca să se întoarcă la oaste cu merinde, va participa la bătălia de la Valea Albă (26 iulie 1476) cu numai 10.000 sau 12.000 de călăreți care au fost folosiți pentru apărarea redutelor oștii moldovenești, contra a 150.000 de sipahi și ieniceri otomani. Dar și de data aceasta, deși au avut izbîndă la Valea Albă, otomanii sunt nevoiți în curînd să părăsească Moldova, fiind atacați și de pedestrașii moldoveni²³.

În 1477, când Veneția a oferit regelui Matias Corvin 200.000 de florini, ca ajutor pentru cruciada pe care o anunțase, se știa în senatul venețian că Ștefan cel Mare poate să ridice oastea cea mare în număr de 80.000 de oameni²⁴, cifră premărită de două ori decât cea reală.

După moartea lui Mehmed al II-lea în primăvara anului 1481, unicul răspuns al îndemnului înflăcărat ale papei Sixt al IV-lea de a organiza o nouă cruciadă creștină, a venit de la Ștefan cel Mare. Domnul a intervenit din nou în Țara Românească cu scopul sustragerii acestei țări de sud suzeranitatea otomană. Un slujitor muntean, bazându-se pe zvonuri, ne comunică că domnul moldovean ar fi mobilizat oastea cea mare peste Seret, la care a adăugat trupe din Transilvania sub comanda unor căpitani regali și ar fi avut în total vreo 60.000 de oameni călări și pedestri. Ștefan a intrat în Țara Românească, lăsând să domnească la Târgoviște pe Vlad voievod Călugărul, în locul lui Basarab cel Tânăr (Țepeluș)²⁵.

În 1484, când sultanul Bayezid al II-lea a organizat a doua companie sultanală în Moldova, se presupune că Ștefan cel Mare a mobilizat din nou oastea cea mare. Forțele mari otomane pe uscat și mare, în coordonare cu oștile hanului tătar din Crimeea și a domnului muntean, vasali ai Înaltei Porți, au izbutit să

²¹ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *op. cit.*, p. 111.

²² *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, traduceri de N. Orghidan, Craiova, 1915, p. 16

²³ Andreas Veress, *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, p. 34.

²⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1887, p. 101.

²⁵ *Cronicele slavo-române, în sec. XIV – XVI*, publicate de Ion Bogdan, București, 1959, p. 19; 34; 51; 64; Veress, *Acta et Epistolae relationum Transilvaniae cum Moldavia et Valachia (1468-1540)*, Budapesta, 1914, p. 21-22.

ocupe cetățile Chilia și Cetatea Albă și să transforme Marea Neagră într-un simplu lac turcesc²⁶.

Ultima mare confruntare militară a lui Ștefan cel Mare are loc în 1497. În august – octombrie regele polon Ioan Albert în fruntea unei oștiri enorme de circa 120.000 de oameni (80.000 de combatanți și 40.000 de auxiliari) întreprinde o companie contra Moldovei. Ștefan cel Mare mobilizează oastea țării în număr de 40.000 de oșteni²⁷. După cronicarul polon Bernard Wapowski, Ștefan cel Mare” a întocmit o oaste moldovenească cât a putut mai mare din boieri și din săteni. A dat poruncă să ia fiecare armele pentru scăparea moșiei, soților și copiilor și a adunat 40.000 mii de oșteni”²⁸. Alți doi cronicari poloni, Martin Cromer și Maciej Strykowski, susțin că Ștefan a atacat pe polonezi cu „pedestrimea satească”, care lovea năprasnic pe dușmani²⁹. Drept urmare, polonezii au suferit o mare înfrângere, în bătălia, din Codrii Cosminului, la 26 octombrie 1497.

Astfel, în epoca lui Ștefan cel Mare oastea cea mare a Țării Moldovei a fost mobilizată deseori și a atins, în caz de pericol extern, un efectiv de circa 40.000 de oșteni. Ba mai mult, unele izvoare consemnează o sporire a oastei mari, în ultima perioadă a domniei lui Ștefan. Potrivit informației furnizate de Matteo Murriano, medicul veețian al domnului, Moldova putea ridica o oaste de peste 60.000 de oameni³⁰.

Urmașii lui Ștefan cel Mare au apelat, de asemenea, la ridicarea întregii țări în caz de mare primejdie. Astfel, la 1514 nobilul polon Ieronim Laski relatează despre oastea moldovenească că este alcătuită din circa 40.000 oameni de rând (*communis populi*)³¹. În 1523 solul moldovean Luca Cârjă, trimis în Polonia, arată că Ștefăniță Vodă a dat poruncă atât boierilor, cât și oamenii liberi să se pregătească în lupta împotriva tătarilor ce amenințau țara³². Despre oastea lui Petru Rareș, cronicarul polon Martin Bielski scria că era alcătuită din ostași „bravi, meșteri în a mâinii sulita și păvaza, deși sunt niște săteni proști (adică simpli n. n.) luați de la plug”³³. Referindu-se la aceeași domnie cărturarul și diplomatul Georg Reicherstorffer susține că prin „chemare obștească”, adică prin mobilizare generală, Petru Rareș putea aduna pînă la 60. 000 de oșteni călări și pedestrași³⁴. Anton Verancsics susține și el că, la 1538, în fața primejdiei

²⁶ Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *op. cit.*, p.p. 218 – 219.

²⁷ *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, p. 48 ; *Cronicele slavo-române, în sec. XIV – XVI*, p. 20, 65; C. Rezachevici, Dan Căpățână, *Campania lui Ștefan cel Mare din 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului*, în *File din istoria militară a poporului român*, III, București, 1975, p.p. 16-17.

²⁸ *Scriptores Rerum Polonicarum*, tom III, Cracovia, 1974, p. 27.

²⁹ *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, pp. 25 - 26.

³⁰ *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 149.

³¹ N. Iorga, *Dovezi despre conștiința originii românilor*, în *Academia Română. Memoriile secțiunii istorice*, s. III, tom XVII (1935 - 1936), pp. 261-262.

³² *Arhiva Istorică a României*, tom I, partea I. București, 1865, p. 10.

³³ *Ibidem*, tom I, partea II. p. 168.

³⁴ *Călătorii străini despre Țările Române*, vol. I, p. 199.

otomane, Petru Rareș a strâns 60.000 – 70.000 de oșteni³⁵. Însuși Petru Rareș declară că în cazul unei expediții generale contra Porții, Moldova ar putea ridica pînă la 45.000 de oșteni³⁶.

Ultimul domn care a ridicat oastea cea mare a fost Ion Vodă cel Cumplit. El a mobilizat în 1574 oastea de circa 35.000 mii oșteni, ce avea o artilerie de 110 tunuri³⁷. Războiul antiotoman din 1574 s-a terminat cu înfrângerea totală a oștii moldovenești. Către această perioadă se încheie procesul de tranziție de la suzeranitatea formală la suzeranitatea reală restrictivă otomană în Moldova. Catastrofa din 1574 a influențat nemijlocit și evoluția mișcării de eliberare din Moldova. După cum atestă izvoarele, în scurt timp, în Țara Moldovei, în rândurile boierimii moldovenești se încetățenește ideea dezicerii de la războiul antiotoman ca formă a mișcării de eliberare. Acest moment, precum și folosirea tot mai mult a armelor de foc în înzestrarea armatei, va duce în continuare la dezicerea de la mobilizarea oastei celei mari. Țărănimea dependentă este treptat aservită de către stăpânii de moșii. Deși mai întâlnim un timp informații privitoare la scutiri de la oaste a micilor proprietari de la sate³⁸, totuși către secolul al XVII-lea locul lor va fi ocupat de slujbași și mercenari.

Sintetizarea tuturor datelor oferite de izvoarele referitoare la ridicarea la oaste a populației Țării Moldovei permite înțelegerea sensului funcționării unor structuri militare de tip medieval, fundamentate pe dreptul boierului de a întreține o ceată înarmată cu care să presteze obligațiunile militare cerute de statutul său de vasal. O asemenea interpretare a izvoarelor explică existența oștirii domnești de curteni și slujitori (oastea cea mică), dar nu soluționează problema „oștii celei mari”.

Am putea accepta precizarea că relațiile suzerano-vasalice specifice dreptului feudal clasic nu au funcționat, se pare, în toate ținuturile Țării Moldovei³⁹. E vorba de unele zone, nominalizate în istoriografie, ca „țări arhaice” sau „țări mici” ce asigurau supraviețuirea populației românești în timpul marilor migrații de până la secolul al IX-lea⁴⁰. Aceste țări întruneau o comunitate umană, situată pe un teritoriu restrâns, cu tradiții proprii de organizare a vieții economice, administrative, militare, juridice și spirituale. Până în prezent a fost constatată existența a peste 20 de „țări”, situate atât în arcu intracarpatic, cât și la sud și răsărit de Carpați. În spațiul dintre Prut și Nistru asemenea formațiuni au existat în zona Orheiului Vechi, a Lăpușnei, în valea Ciuhurului, în preajma

³⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 407.

³⁶ *Istoria militară a poporului român*, vol. II, p. 40.

³⁷ *Arta militară a moldovenilor în perioada domniei lui Ion Vodă cel cumplit*. București, Ed. Militară, 1959, p. 29-38.

³⁸ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I. Acte interne (1408 - 1660), editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc. Iași, Ed. Dosoftei, 1999, pp. 79-80.

³⁹ B.A. Halic, *Pace și război în Țara Românească în sec. XIV – XVI*. București, 2003, p. 285.

⁴⁰ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIX-lea*, București, 1988; *Domnii Țării Moldovei. Studii*. Volum editat de Demir Dragnev, Chișinău, Civitas, 2005, p. 5-6.

Hotinului. Obligațiile militare ale țăranilor față de căpeteniile de obști-cnezi și șefii uniunilor de obști-voievozi odată cu apariția statului medieval au fost transmise domnilor.

De la bun început, se impune faptul că, în ceea ce privește oastea cea mare, numai domnul o putea mobiliza și numai domnul era cel care o comanda. De asemenea, după cum am menționat mai sus, referirile la obligația de a participa la război în cadrul structurilor oștii cea mare, precum și rarele scutiri de oaste, se regăsesc doar în actele emise de cancelaria domnească. Situația se pare nu poate fi disociată de prerogativa domnească de *dominium eminens*. Rezultă că participarea la oaste, atât în cazul marilor boieri, care ridicau de pe domeniul lor propria ceată, cât și în cazul micilor proprietari de la sate, numiți în literatura istorică ca țărani liberi sau nobili („moșani”), era o consecință a dreptului acestora de stăpânire funciară, obligația prestării serviciului militar manifestându-se față de stăpînul funciar suprem, adică domnul.

Este clar că micii posesori de cote de pământ în satele devălmașe aveau obligația de a participa la oastea țării alături de boierimea mare, cu toate consecințele acestei datorii față de stat – domnie. Domnul este acela care în calitate sa de comandant suprem putea ridica la oaste, atunci când țara era în primejdie, toată populația personal liberă, indiferent dacă se afla în dependență economică față de boierime sau direct de domnie. Până la sfârșitul secolului al XVI-lea toți locuitorii satelor și orașelor erau personal liberi, adică nu erau legați de persoana stăpînului funciar, prin relații de șerbie, în afară de robii țigani.

În statele Europei medievale țăranimea de pe domenii a fost aservită mai devreme decât în țările române și ea nu putea fi chemată de către regi la oaste, deoarece se afla în dependență personală de seniori. Numai atunci, când și în țările române țăranii dependenți au devenit șerbi, sistemul de apărare a urmat nu numai aceleași principii, dar și forme similare de organizare ca și în alte state vecine europene, păstrând doar unele elemente specifice locale, care urmează a fi special examinate în alt studiu.

Summary

Participation in the Large Host, in the case of large landowners who raised their own troops on their field as well as for rural smallholders nominated in historical literature as free peasants or nobles (moșani), was a consequence of their right of land possession, the obligation of military service provision being expressed to the ultimate land owner, the Domnitor (Prince). The Prince is the one who in his capacity as commander in chief could lift the host, when the country was in danger, the entire free population, whether it was in economic dependency towards the landlords or the throne. As a consequence, in the Principality of Moldavia was summoned a great army, which numbered about 40 000 soldiers. This army, especially during the reign of Stephen the Great won brilliant victories in the confrontation with the military effectives of major European powers.

Virgiliu Bîrlădeanu*

POLITICI IMPERIALE RUSE DE RECONFIGURARE A IDENTITĂȚILOR TERITORIALE LA FINELE SECOLULUI AL XVIII-LEA: COMENTARII LA ÎNSEMĂNĂRILE UNUI CĂLĂTOR RUS

Însemnările de călătorie, în ultimul timp, au reintrat în sfera de interes a cercetătorilor și, implicit, în atenția studiilor interesate de politicile imperiale. Cercetările au atestat „o transformare profundă în modul în care statul rus și elita rusă au înțeles și au acționat în teritoriu în secolul al XVIII-lea”¹. În această perioadă, s-au profilat noi viziuni și ambiții în modelarea teritoriilor, diferite de cele care au dominat un secol mai devreme, edificându-se modelele teritorializării ruse moderne. Un întreg arsenal de instrumente și practici, dezvoltat de autoritățile țariste era menit să accentueze unitatea conceptuală și fizică a teritoriilor statului, să sublinieze dimensiunea și extinderea spațială a Rusiei, drept o misiune istorică, iar acumularea și etalarea cunoștințelor despre teritoriile imperiului – un act de patriotism intelectual².

Studiul de față a fost realizat pe marginea cărții lui Pavel Sumarokov³, publicată la Moscova în 1800 cu titlul *Călătoria prin toată Crimeea și Basarabia în anul 1799*⁴. Concepută de autor drept o descriere istorică și topografică a locurilor vizitate, cartea conține două compartimente: primul cuprinde însemnări despre călătoria lui Sumarokov în Crimeea. Al doilea, cel asupra căruia ne vom opri în studiu nostru, relevă observațiile făcute în drumul parcurs de autor de la gurile râului Bug spre Odessa, urmând apoi pe malul stâng al Nistrului și până la localitățile Tiraspol și Grigoriopol. Vom aborda, în contextul istoric al acestei scrieri, problema practicilor discursive de integrare simbolică a spațiilor anexate de Imperiul rus, în mod deosebit cele de configurare a locurilor memoriei (Pierre Nora), aplicate de autoritățile țariste pentru a le atribui/marca noi identități și hotare, delimita/desprinde de timpuri și spații adverse semnificațiilor imperiale⁵.

* **Virgiliu Bîrlădeanu**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Willard Sunderland, *Imperial Space: Territorial Thought and Practice in the Eighteenth Century*, in Jane Burbank, Mark Von Hagen, and Anatolyi Remnev (eds.), *Russian Empire Space, People, Power, 1700–1930*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2007, p.33-66.

² *Ibidem*, p.53-54.

³ Pavel Sumarokov (... 1767-1847), în anul 1799 tânăr scriitor, între anii 1807-1812 guvernatorul or. Vitebsk, 1807-1815 guvernatorul or. Novgorod, senator, membru al Academiei Ruse.

⁴ În original: *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии 1799 году*, Павлом Сумароковым. *С историческим и топографическим описанием всех тех мест*, Университетская Типография, Москва, 1800 (vezi coperta: fig. 01).

⁵ Pentru interpretarea noțiunii de imperialism, vezi: Edward W. Said, *Culture and Imperialism*, Ed. Vintage Books, New York, 1994, p. 9.

Itinerariul ales de Pavel Sumarokov contura, de fapt, spațiul anexat de Imperiul rus, în urma războiului ruso-austro-turc (1787-1792), conform tratatului de pace de la Iași (9 ianuarie 1792), prin care se recunoștea stăpânirea Rusiei asupra Crimeii și extinderea hotarelor până la cursul inferior al râului Nistru. Articolul al IV-lea al tratatului reconfirma autoritatea Porții Otomane asupra teritoriului Basarabiei cu cetățile Bender, Akkerman, Chilia, Ismail și alte localități, la fel și Țara Moldovei⁶. Noile hotare, totuși, amplificau semnificativ prezența Imperiului rus pe malurile Mării Negre, iar spațiul dintre râurile Nistru și Bug a fost integrat în unitatea administrativ-teritorială Ecaterinoslav (Екатеринославское наместничество – rus.), ca apoi după desființarea celei din urmă, în anul 1796, să intre în componența guberniei Novorosijsk (Новороссийская губерния – rus.).

Menționat în izvoarele rusești drept *stepa Oceaovului* (Очаковская степь – rus.) și având reputația unei pustietăți (vezi: *Дикое поле* – rus.), interfluvial dintre râurile Nistru și Bug a atras atenția arhitecților politiciilor de extindere teritorială a imperiului, îndeosebi pentru faptul că această regiune de frontieră oferea importante puncte strategice și căi comerciale pe malul de nord al Mării Negre. Ecaterina II, țarina Rusiei, într-un mesaj adresat imperatorului austriac Joseph II, de la 10 septembrie 1782, expunea un plan al diplomației imperiale rusești privind politica orientală, inspirat de consilierul A. A. Bezborodko și general-feldmareșalul G. A. Potemkin. Cunoscut mai târziu ca *proiectul grecesc*⁷, acesta trasa sarcina de reorientare geopolitică a Imperiului rus. De la zona Mării Baltice, cu accentul pus de Petru I pe lumea protestantă-germană, Rusia urma să-și redirecționeze politicile de extindere spre Marea Neagră și Marea Mediterană, spre litoralul de nord al Mării Negre și la Balcani, locuite de greci, slavii de sud, moldoveni și valahi – teritorii, altă dată, unite sub sceptrul bizantin și, mai devreme, de statul lui Alexandru cel Mare⁸. Planul de acțiuni se baza pe argumentele țarinei în favoarea unei „politici orientale active” în scopul înfrângerii Imperiului otoman și renașterii Bizanțului⁹. De fapt, Ecaterina II

⁶ “Российский Императорский Двор возвращает блистательной Порте завоеванную онным Бессарабию с крепостями Бендерами, Аккерманом, Килиею и Измаилом, со всемя местечками, слободами, деревнями и всем прочим, что она в себе содержит; равным образом возвращает Блистательной порте Княжество Молдавское со всемя городами, селениями и всем прочим, что она провинция в себе содержит [...]” *Договоры России с Востоком. Политические и торговые*, ред. Т. Юзефович, Изд. Тип. О.И. Бакста, СПб, 1869, стр. 43-44.

⁷ Vezi: Nicolae Iorga, *Proiecte de împărțire a Turciei și noua intervenție rusă la Dunăre. Al doilea război al Ecaterinei a II-a și planurile lui Napoleon în Turcia*, in *Istoria relațiilor române*, ed. Florin Rotaru, Ed. Semne, București, 1995, p. 229-250; Ion I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomatice europene*, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Academia Română, Seria III, Tom XXI, Imprimeria națională, București, 1939, p. 342-346.

⁸ Андрей Зорин, *Кормя двухглавого орла... Литература и государственная идеология в России в последней трети XVII – первой трети XIX века*, Новое литературное обозрение, Москва, 2001, p. 38-39.

⁹ Vezi: Елисеєва О.И., *Геополитические проекты Г. А. Потемкина*, Институт Российской Истории, Российская Академия Наук, Изд. Наука, Москва, 2000; *Век Екатерины: дела бал-*

demara un joc geopolitic cu mai multe obiective și variante de desfășurare. Unul din ele prevedea crearea unui stat tampon între cele trei puteri vecine - Austria, Rusia și Turcia -, format din Valahia, Moldova și Basarabia cu numele Dacia (Regatul Daciei), menit să protejeze hotarele Rusiei de confruntări nedorite¹⁰. În cazul înfrângerii totale a turcilor și chiar izgonirii lor din Europa, țarina solicita asentimentul împăratului austriac pentru restaurarea Imperiului bizantin sub sceptrul nepotului său, marele principe Konstantin Pavlovich. Persoana favorită pentru scaunul Regatului Daciei era general-feldmareșalul Grigori Potemkin.¹¹ Iar în calitate de „recompensă”, Rusia își revendica teritoriul dintre râurile Bug și Nistru și câteva insule în arhipelagul egeic.

Partea trecută sub tăcere, însă, era planul anexării Crimeii, pus în acțiune imediat după primirea asigurărilor de susținere din partea împăratului austriac, campania militară sub conducerea lui Grigori Potemkin, finalizându-se în favoarea Rusiei către august 1783. Unul din mesajele lui Potemkin adresat Ecaterinei în octombrie 1782 sub titlul *Reflecțiile unui patriot rus despre războaiele trecute cu tătarii și modalități de a le opri pentru totdeauna*, dezvăluia planul de acțiuni, care urma a fi realizat după anexarea Crimeii „pentru a lega” peninsula pentru totdeauna de Imperiul rus. În acest scop, general-feldmareșalul propunea redisolocarea și așezarea cu traiul în această regiune a unui număr total de 30 000 de ostași, inclusiv pentru a asigura o rezervă armată constituită în viitor din descendenții acestora, iar din ținuturile interne ale Rusiei să fie adusă populație rusească de țărani, înzestrați cu cele necesare, distribuindu-li-se spații convenabile și învățându-i să mănuiască arma. În plus, se solicita permisiunea pentru stabilirea în acest spațiu a cazacilor de pe râul Don, maloroșilor și altor creștini: greci, armeni, valahi și bulgari: „Astfel, am putea îndrăzni să spunem, că în scurt timp Crimeea va deveni creștină și veșnic rusească”¹². Potemkin înaintează și o

канские, ред. Виноградов В. Н., Российская Академия Наук, Институт Славяноведения, Изд. Наука, Москва, 2000.

¹⁰ “Это государство, имеющее быть созданным вновь и некогда уже существовавшее под именем Дакии, могло бы составиться из областей Молдавии, Валахии и Бессарабии под управлением государя христианского вероисповедания, господствующего в поименованных областях, и на личные качества и преданность которого оба имперские двора могли вполне положиться. При сем следует установить, что это новое государство, правитель которого будет наследственным, имеет навсегда остаться совершенно независимым и не может никогда быть присоединено ни к России, ни к Австрии; равным образом обе империи никогда не допустят подчинения онного и какой либо иной державе.” (Переписка Екатерины Великой с Германским императором Иосифом II-м, in “Русский архив”, XVIII, том I, 1880, Москва, p. 289.)

¹¹ Ambasadorul prusac Von Gört relatea la Berlin, în cursul iernii 1782-1783, ca Potemkin își vânduse bunurile sale din Rusia precum și palatul din St. Petersburg, pentru a-și ridica un nou palat pe noile sale posesiuni așezate „într-un climat mai dulce”. (Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, Vol II, Imprimeria statului, București, 1896, p. 167-168.)

¹² arud: Вернадский Г.В., *Записки о необходимости присоединения Крыма к России (Из Тавельского архива В.С.Попова)*, in „Известия Таврической Ученой Архивной Комиссии”, nr. 56, 1919 (32), Типо-Литография В.И. Якубовича, Симферополь, 1919, стр. 111-126. (http://www.library.chersonesos.org/showtome.php?tome_code=54§ion_code=1, site accesat: 10.08.2013)

serie de propuneri ce țin de toponimia spațiului vizat: Crimeea urma să revină la numele ei anterior – Hersonia, orașul Caffa – să fie renumit Feodosia, “iar în memoria faptului, că anume aici, marele cneaz Vladimir a primit sfânta credință creștină, să se construiască un mare templu lui Dumnezeu”. La fel, Potemkin preconiza, să se ridice în cinstea suveranului care a supus Crimeea un monument pe piața Victoriei, aceasta urmând a fi inaugurată în centrul orașului și numită după exemplul celei din Paris, iar “pentru veșnica pomenire a suveranului, a se stabili o sărbătoare bisericească anuală și a întregului popor”¹³. Prin redenumiri, reabilitarea celor vechi sau inaugurări de alte noi, lista toponimelor de origine greacă va continua să se extindă după anexarea Crimeii cu nume precum Taurida, Sevastopol, Simferopol, Eupatoria, Panticapaeum, Fanagoria ș. a. În același mod, imediat după tratatul de pace de la Iași, între râurile Nistru și Bug, pe locurile așezărilor vechi care trebuiau date uitării, cărmuirea țaristă a fondat localitățile Odessa (1794), Grigoriopol (1792), Ovidiopol (1795), Tipaspol (1792), acestea în viziunea autorităților trebuia să susțină ambianța simbolică a proiectului de *Translatio Imperii*.

Decesul subit al prințului Potemkin în drum de la Iași spre Nicolaev, în toamna anului 1791, a pus capăt planurilor sale ambițioase, dar nu și politicilor Imperiului rus privind hotarele și spațiile recent anexate. Țarina Ecaterina II, în ucazul din data de 27 ianuarie 1792, îndată după încheierea păcii, porunca guvernatorului Ecaterinoslavului, V. V. Kahovskij, să colonizeze în cel mai scurt timp regiunea dintre râurile Bug și Nistru. Planul de acțiuni, de facto, preconiza delimitarea și reconfigurarea identităților teritoriale, inaugurarea de noi structuri administrative, comunicații și instituții, remodelarea realităților etnice, vizând cu certitudine și populația românească din aceste spații.¹⁴ Regiunea a fost reconfigurată în patru subdiviziuni teritoriale (уезды – rus.) cu centre administrative în Ananiev, Tiraspol, Odessa și Nicolaev¹⁵, iar pământurile regiunii au fost împărțite în loturi pentru *slobozii de stat* și *slobozii boierești*, distribuite arnăuților și voluntirilor lui Potemkin, ca și boierilor moldoveni care au acceptat să devină supuși ai Rusiei, ademeniți cu privilegii, grade militare și civile în administrația rusească. Pentru asigurarea fluxului de populație în regiunile colonizate, autoritățile rusești au inclus în tratatul de la Iași o prevedere prin care se recunoștea dreptul locuitorilor principatelor de a se strămuta în Rusia în termen de 14 luni de la ratificarea tratatului. La 7 iunie 1792, ambasadorul Prusiei la Constantinopol, Von Knobelsdor, raporta la Berlin, că mulți locuitorii

¹³ *Ibidem*, p. 119-121.

¹⁴ Materialele catagrafiei realizată de autoritățile ruse în anul 1774 în circumscripțiile cu centrele în Căușeni și Sălcuța, recent publicate la Chișinău certifica localități românești pe cursul de jos al râului Nistru (Căușeni, Chițcani, Talmaz, Cioburciu, Râscăeți, Râscăeți, Popeasca, Malcoci, Sălcuța, Fărlădeni, Gherbivăț, Gura Băcului, Slobozia, Hagi Musa, Coșnița, Pârâta, Pohrebea, Cocieri, Corgevo, Molovata, Goieni, Doroșcaia, Delacău, Butor, Speia), cu o populație majoritară desemnată prin aloetnonimul *volohi*, utilizat în Rusia și Polonia până în secolul al XVIII-lea, (Ion Chirtoagă, *Populația localităților românești de pe cursul inferior al râului Nistru*, în „ProMemoria. Revista Institutului de Istorie Socială”, vol. II, nr. 3, 2012, Chișinău, p. 166-196.)

¹⁵ Vezi în anexa: fig. 02.

ai Moldovei părăsesc țara în pofida voinței domnitorului, încurajați fiind de guvernul rus să se așeze cu traiul dincolo de râul Nistru, iar regiunea în râurile Bug și Nistru urma să fie ridicată la rangul de principat, sub numele de Moldova-Nouă. Se vorbea chiar și despre așezarea lui Alexandru Mavrocordat în scaunul noului Principat.¹⁶ Ion I. Nistor, în studiul privind românii de dincolo de râul Nistru, atestă în documentele emise de autoritățile rusești o listă din 56 de nume de boieri moldoveni, care primiseră în această perioadă terenuri de colonizare și învoirea de a-și aduce forța de muncă din Moldova. Printre ele regăsim neamurile Rosetti, Cantacuzino, Catargiu, Sturdza, Cananău, Nicoriță, Sacară, Măcărescu, Filodor, Balș etc.¹⁷ După anul 1793, din cele 67 de comune parohiale ale regiunii, 49 sunt arătate de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni ca locuite exclusiv sau în parte de români.¹⁸

Cartea lui Pavel Sumarokov a atras de timpuriu atenția cercetătorilor prin descrierile localităților cuprinse într-o regiune de frontieră de la finele secolului XVIII-lea, în deosebi, fiind unul din studiile care atestă populația românească dincolo de Nistru.¹⁹ De altfel, textul, nu a depășit cadrele practicilor discursive imperiale și insistența prin care se sublinia puterea politică și militară a Rusiei, autoritatea și misiunea civilizatorie (*mission civilisatrice*) asupra teritoriilor recent anexate. Ca și multe alte însemnări de călătorie, descrieri geografice, ghiduri statistice, investigații topografice, hărți elaborate în această perioadă, textul lui Sumarokov se pretează seriei de eforturi depuse de instituțiile imperiale în epoca Ecaterinei II-a, care au tins să transforme cunoașterea într-un instrument de colonizare. „Ca urmare a războaielor și anexiunilor, granițele Rusiei cu Polonia, Imperiul Otoman și Hanatul Crimeii între anii 1772-1795 s-au strămutat în

¹⁶ „...Les habitants de la Moldavie quittent en foule leur pays. Ces émigrés sont encouragés par le gouvernement russe a s'établir sur l'autre rive du Dniester. Tout le pays compris entre ce fleuve et le Bog sera érigé en principauté, sous le nom de Nouvelle-Moldavie. On dit que le gouvernement en sera donne au prince Maurocordato, le même qui, peu avant le commencement de la guerre, a passé en Russie”. (apud: Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, Vol. II, Imprimeria statului, București, 1896, p. 339.)

¹⁷ Ion I. Nistor, *Vechimea așezărilor românești dincolo de Nistru*, Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română, Seria III, Tom XXI, Imprimeria națională, București, 1939, p. 217-218.

¹⁸ Idem, *Românii transnistrienii*, în *Românitatea transnistriană. Antologie*, ed. Florin Rotaru, Ed. Semne, București, 1996, p. 101. După unele date publicate, regiunea Oceacov în 1793, dispunea de o populație ce număra 31297 de oameni, din care etnici români 14 993, apoi în anul 1795 cu o populație 36 769, din care români 15 285. (apud: Гроссул В.Я., *Система управления Молдавии в составе России (XVIII — начало XX в.)*, în *Национальные окраины Российской империи: становление и развитие системы управления*, Изд. Славянский диалог, Москва, 1997, p. 166.)

¹⁹ Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, Institutul de Istorie Națională din București, București, 1947, p. 9, 415; Constantin I. Karadja, *Un martor rus al etnografiei românești a malurilor Nistrului în anul 1799*, în „Revista istorică”, anul XIV, nr. 10-12, octombrie – decembrie 1928 p.356-357; Emil Diaconescu, *Românii din răsărit. Transnistria*, Institutul de Arte Grafice și Editură Ath. Gheorghiu, Iași, 1942, p.175-176; Constantin C. Giurescu, *Populația moldovenească de la gura Niprului și a Bugului în veacurile XVII-XVIII*, în *Românitatea Transnistriană. Antologie*, Ediție îngrijită, note și comentarii de Florin Rotaru, Editura SEMNE, București, 1996, p. 256.

total de șase ori, încheindu-se aproape în fiecare caz tratate de pace și convenții internaționale, elaborându-se descrieri detaliate ale noilor frontiere, urmate apoi de inventarii și „descrieri” ale noilor achiziții teritoriale ale Imperiului.”²⁰ Printre acestea, descrierile topografice, care în cele mai multe cazuri au fost elaborate în anii 1770 și 1790, prezentau în sine compendii teritoriale ale unor nobili locali sau funcționari care în mod invariabil își începeau cu amplasarea geografică a provinciilor, suprafața, granițele, mediul natural, subdiviziunile administrative, toate apoi servind la întocmirea capitolelor de istorie și economie locală. Pe lângă aceasta, deseori sunt relevate și statistici privitoare la piețele locale, liste ale unor așezăminte mănăstirești, flora, fauna localității și descrierea obiceiurilor locale. „Diversele instrumente și metodele de utilizate la colectarea și reprezentarea informației despre teritorii în epoca ecateriniană (hărți, registre, chestionare) nu erau absolut inedite, dar punerea în valoare a acestora de către autorități a devenit mai răspândită, și au fost îmbrățișate cu nerăbdare de către organizațiile publice nou-create cu propriile interese în colectarea și implementarea lor.”²¹

Călătorind în anul 1799 prin Crimeea, Pavel Sumarokov în cele din urmă ajunge dincolo de această regiune, la Nicolaev. De aici își continuă calea spre Oceacov și Odessa, înaintând apoi pe malul stâng al râului Nistru, de la gurile acestuia spre nord, până la Tiraspol și Grigoriopol, și se îndreaptă spre est, către orașul Balta. Peste un an, la Moscova, Sumarokov își publică textul însemnărilor de călătorie prin cele două regiuni – Crimeea și ... Basarabia. Cazul, evident, suscită întrebări și perspective de analiză complinitoare, odată ce vizează un spațiu diferit decât cel anexat 12 ani mai târziu, în urma Tratatului de la București (1812) cu numele Basarabia²² Problema abordată ne conduce spre obiectivul geostrategic privilegiat pentru autoritățile țariste în regiune. La finele secolului al XVIII-lea, dar și mai târziu – gurile Dunării, deschideau calea spre Balcani și Constantinopol, iar Basarabia „a treia parte a Moldovei”, așa cum o descria principele Dimitrie Cantemir, „alcătuită din patru provincii: a Bugeacului, a Ak<k>ermanului, a Kiliei și Ismailului”²³, reprezenta zona limitrofă a părții de jos al fluviului, aflată sub autoritatea Porții Otomane. Astfel, o ipoteza de lucru a prezentului studiu este că mențiunile unei Basarabii, între râurile Bug

²⁰ Willard Sunderland, *Imperial Space: Territorial Thought and Practice in the Eighteenth Century*, in Jane Burbank, Mark Von Hagen, and Anatoly Remnev (eds), *Russian Empire Space, People, Power, 1700–1930*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2007, p. 52.

²¹ Ibidem, p. 48.

²² Cazul dat a mai fost citat, fără a fi examinat în detalii și în contextul politicilor imperiale. Despre discuțiile despre originile/evoluția denumirii Basarabia, vezi: Ion Chirtoagă, *Evoluția semnificației teritoriale a noțiunii Basarabia*, in „Revista de istorie a Moldovei”, 1994, nr. 2 p. 9-13; Ion Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de sud-est pînă în anii 30 ai secolului XIX-lea*, Ed. Museum, Chișinău, 1999; Ion Țurcanu, *Descrierea Basarabiei. Teritoriul dintre Prut și Nistru în evoluție istorică (din primele secole ale mileniului II pînă la sfârșitul secolului al XX-lea)*, Ed. Cartier, Chișinău, 2011, p. 355; la fel vezi recenzia la monografia dată semnată de Marian Coman în „Studii și Materiale de Istorie Medie” (SMIM), nr. 1, 2012, p. 350-356.

²³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, Ediție critică întocmită de Dan Slușanschi, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 71.

și Nistru în însemnările de călătorie ale lui Pavel Sumarokov, par a nu fi un caz total fortuit. În contextul proiectelor și practicilor desfășurate de Imperiul rus în sud-estul Europei, de la finele secolului al XVIII-lea, textul reprezintă o tentă de conceptualizare a spațiului dat în noile sale coordonate imperiale, o încercare de a-l înzestra cu sens, finalitate și vector de extindere. Ghidat și investit în multe detalii de către autorități de toate nivelele, Sumarokov invocă repere aflate la îndemână, expune viziuni și revelează resorturi interne ale practicilor imperiale desfășurate. În opinia noastră, episodul dat elucidează un precedent important al politicilor de colonizare desfășurate de autoritățile imperiale ruse în această parte a Europei, vizând în mod direct și unele aspecte ale extinderii imperiale ulterioare, în special cea din anul 1812, prin anexarea teritoriului dintre râurile Prut și Nistru.

Ajuns în localitatea Nicolaev pe data de 12 iulie 1799²⁴, călătorul rus indică în însemnările sale că abia aici a decis „să viziteze Basarabia”, orașul Odessa, și să „călătorească de-a lungul râului Nistru”²⁵. Argumentul deciziei luate subit de autor poate să rezide în faptul că ambele regiuni erau achiziții teritoriale recente, realizate în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și antrenate în procese de “omogenizare” similare în raportul cu restul spațiului imperial. Conducătorul militar al localității și suita sa până în cheiul localității, traversează râul Bug și notează în text:

„Îeșind pe mal, am pășit în Basarabia, care a fost până nu demult în posesiunea Porții, care și-a retras hotarele în interior sub presiunea armelor noastre victorioase, iar în ultimul război a cedat Rusiei toată regiunea, ca să se retragă peste Nistru”²⁶.

Reflecțiile autorului sunt girate în maniera în care este gândită relația imperiului cu noile teritorii. De altfel, reperele simbolice ale noului landsaft imperial sunt cel mai convenabil instituite prin evocarea locurilor memoriei, care reprezintă episoade istorice pline de glorie, personalități marcante, eroismul armatei ruse și care alimentează cu legitimitate prezența imperială în regiune:

„Apropiindu-ne de Oceacov, cam la 5 verste distanță de el, s-a deschis un mare spațiu de stepă, săpat de gropi și movile, acolo unde armatele ruse și-a dislocat bordeiele, acolo s-au aflat unitățile de artilerie, fortificațiile. Cât am înaintat, le-am observat tot mai frecvent.”

Reprezentările autorului privind *cum* și *de ce* funcționează “mecanismul” imperiului sunt cele care determină tacticile narațiunii, obiectele descrise sau observate și, evident, cele scăpate cu vederea sau cele omise. Intrarea în localitatea Oceacov²⁷ îi lasă autorului impresia unei localități ce “este, astăzi, un sâțuc

²⁴ În continuarea vom păstra datarea expusă în originalul textului.

²⁵ Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году, Павлом Сумароковым. С историческим и топографическим описанием всех тех мест, Университетская Типография, Москва, 1800, стр. 189.

²⁶ *Ibidem*, p. 190-191.

²⁷ Localitate în izvoarele românești menționat ca Vozia sau Ociac. (vezi: Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, partea a II-a și a III-a, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1946, p.139, 236, 261, 650).

[слободка – rus.] pașnic și neînsemnat”, dar care anterior „a făcut mare zarvă în Europa”²⁸.

„Mă întrebam în gând, unde îi este semeția, unde îi sunt edificiile care o înfrumusețau cândva, unde a dispărut gloria ei”²⁹.

Căutările unei gazde nu sunt soldate cu rezultate. Recomandările obținute la Nicolaev, îl ajută să găsească o soluție; este primit de căpitanul James M. Hamilton³⁰ (Гамильтон, Джеймс Монтегю – n. n.) la bordul fregatei militare, unde înnoptează, iar a doua zi, pornește să examineze localitatea:

“Trecând prin aceste ruine, unde nu mai sunt nici case, nici locuitori, și unde după răbufnirea armelor de război, sau inaugurat pustiirea și tăcerea: mi-au fost arătate căile pe unde au mărșăluit armatele noastre pentru a ataca orașul. Iată în acel loc, vorbeau, a fost ucis kneazul Volkonski, acolo și-a pierdut viața Gorich (Горич – n. n.), și aici nu există alte urme, decât moartea și distrugerile”.³¹

Călătorul descrie un meleag pustiu, „aproape nelocuit”, landşaftul imperial, totuși, este punctat de încăperile prevăzute carantinei de frontieră, unități militare, cazarme, cetate, alte fortificații. Participând la aplicațiile militare de pe fregata, în următoarele zile, vizitează insula Kindum [*Kilburun* - turc] pentru a consemna vestigiile de pe fostele câmpuri de luptă, episoadele bătăliei din 1787 dintre armata rusă și turcă și, evident, iscusința militară a comandanților ruși. În a patra zi de ședere, după amiaza, vizitează împrejurimile Oceacovului pentru a detecta locuri pline de semnificații:

„Aici, [...] contele Suvorov ademenise din oraș escapada și a declanșat confruntarea, ca împreună cu cei retrași să între în cetatea Ociacov, și prin acest șiretlic să sfârșască asediul. În sfârșit am ajuns în locul unde era dislocată armata noastră și acolo, în toate împrejurimile, sunt prezente urmele diferitor fortificații. [...] aceste indicii au rămas trofee ale gloriei victorioasei armate ruse”³².

La 17 iulie, Sumarokov pleacă de la Oceacov spre Odessa descriind distanța parcursă și împrejurimile. Dincolo de tonul romantic și dulceag al expunerii literare, eventual inspirat de idilicul naturii, autorul așează imaginile descrise într-o structură și ierarhie care trebuie să convină anumitor rosturi și utilități majore pentru a le înscrie în peisajul imperial:

“Această stepă aproape că este depopulată, dar deține părți convenabile, cu excepția pădurilor absolut absente, fiind fără nici un copac. Un petic de pământ roditor, fânețele din cele mai excelente; păsări de o multitudine de rase, și apă pentru localități ar fi îndeajuns. Ca și în împrejurimile Hersonului și Nicolaevului, ar fi de mare folos înmulțirea locuitorilor pentru toată această regiune [...]”³³.

²⁸ Павел Сумароков, *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году*, стр. 192.

²⁹ *Ibidem*, p. 192.

³⁰ Ofițer englez angajat în anul 1791 la serviciu în marină militară rusă.

³¹ Павел Сумароков, *Путешествие по всему Крыму и Бессарабии в 1799 году*, стр. 195-196.

³² *Ibidem*, p. 209.

³³ *Ibidem*, p. 211.

La intrarea în Odessa, călătorului se prezintă extrem de mirat de renașterea acestei localități, edificiile masive și iluminate, casele bune ale locuitorilor, străzile aranjate și largi:

„Altă dată, când Basarabia aparținea Turciei, în locul unde se situează Odessa, era o cetate nu prea mare, pe mal, numită Hadjibei [...]. În ultima noastră confruntare armată cu Poarta, începută în 1787, această cetățuie (крепостца – rus.) a fost luată de amiralul Ribas, iar la încheierea păcii în 1792, Hadjubeiul cu pământurile dintre Bug și Nistru au intrat în posesiunile Rusiei.

Importanța acestui loc a atras atenția curții noastre. [...] golful constituit din malurile care formează un semicerc, apropierea de Ucraina poloneză și perspectiva comerțului cu multe state, toate acestea prevesteau, aici, un port faimos. Astfel, în următorul an 1793 s-a dat porunca să se fondeze pe ruinele Hadjubeiului orașul Odessa”³⁴.

Reiterând miracolul prin care a fost ridicat orașul la nivelul celor mai faimoase doar în câțiva ani, atunci când altor popoare acest lucru le-ar fi luat sute de ani, autorul subliniază, că monumentele demne ale marilor suverani sunt orașele ridicate în mijlocul deșertului, prin popularea lor, extinderea comerțului și veniturilor, și ca urmare, creșterea veniturilor curții și bunăstarea supușilor săi.³⁵ Totuși, dincolo de cele etalate, datele statistice aduse de autor ne permit să discernem mai multe despre starea localității în anul 1799. S-a trecut în revistă o biserică de lemn, trei biserici din piatră aflate în construcție, 506 case din piatră, 233 bordeie, 501 dughene, 111 beciuri, 5 crâșme, 35 depozite pentru cereale și mărfuri, trei băi, șapte fierării, 22 diverse întreprinderi mici, șase mori de vânt, 18 fântâni cu apă potabilă și altele în apropierea orașului, o populație de 4147 de oameni (2861 bărbați, 1286 femei). Cetatea (de fapt reduta) din pământ, carantina, vama, cazărmile desăvârșesc panorama și perspectivele de dezvoltare a orașului care, în opinia autorului, ceas cu ceas își căpăta aspectul bastionului imperial în regiune. Sumarokov consideră că, prin amplasamentul său, Odessa depășește toate celelalte porturi rusești, iar cu timpul poate fi asociată portului din Peterburg (sic):

„Într-un cuvânt, ea [Odessa – n. n.] este o concentrare a întregului nostru comerț și comoară de nădejde pentru Imperiu”³⁶.

Părăsind Odessa, Sumarokov se îndreaptă spre râul Nistru și localitatea Ovidiopol, „anterior numit de turci Adzhider (Гаджидер - rus), care le-ar fost târg (местечко – rus.), și căruia [apoi – n.n.] i s-a acordat numele din considerațiile că anume el este acel oraș Tomis, unde l-a exilat August pe Ovidiu. Este situat la 20 de verste de mare și 17 verste de gurile ale Nistrului, pe malurile ușor înclinate ale limanului, care reprezintă prin sine hotarul dintre două Imperii”³⁷.

³⁴ *Ibidem*, p. 213-214.

³⁵ *Ibidem*, p. 214-215.

³⁶ *Ibidem*, p. 222.

³⁷ *Ibidem*, p. 223.

Pe cealaltă parte a limanului se deschid vederii posesiunile Porții. Este spațiul de tensiune și reflecție. Statutul de „hotar dintre două imperii” îi acordă semnificațiile arenei de confruntare și virtuțile locului memoriei. „Locurile”, astfel, trebuiau doar detectate și valorificate, constituind un *frontir* simbolic menit să suprime acțiunea altor semnificații.

Ovidiopolul este descris ca un orașel de hotar mic și prost construit, care dispune de o fortificație din pământ cu o garnizoană, o „flotă” de 20 de vase, carantină, post de frontieră pentru perceperea taxelor vamale, și gospodăriile locuitorilor care pot ajunge până la cifra de 80:

„Majoritatea localnicilor sunt moldoveni, la fel greci, iar ruși sunt foarte puțini. Toți sunt originari, și preocupările lor țin de sarea, adusă de Turci din Akkerman, și care o cumpără pe aur sau bani turcești [...] care o vând precupeților care vin din Gubernia Podolia, și localitățile din împrejurimi”³⁸.

De la Ovidiopol, Sumarocov își urmează calea spre nord de-a lungul limanului, peste 10 verste atinge r. Nistru, apoi la 22 de verste parcurge localitatea Majak (Маяк – rus.) cu o poștă și 60 de gospodării, formată din ruși staroveri (старообрядцы – rus.) refugiați la turci și așezați inițial cu traiul mai sus pe Nistru, în localitatea Ciobruți. Trecând în revistă aspectul exterior al localității și meșteșugurile localnicilor, autorul este nevoit să recunoască, „că pe timpurile turcilor această comunitate nu avea nici o strâmtorare. Își urmau legea, tradițiile, rămânând liberi, fără obligații. Cea mai mare parte a lor cunosc limba turcă și moldovenească”. Discursul este echilibrat în final prin constatarea portului și „veșmintelor cotidiene țărănești ruse”³⁹.

Pe data de 1 august, Sumarokov ajunge în localitatea Tiraspol, situat la 89 de verste de Ovidiopol, pe locul vechii localități moldovenești Sucleia. Călătorul consemnează așezarea, planificarea, populația localității constituită din „ruși staroveri, ucraineni, moldoveni, valahi, evrei și țigani”, estimată aproximativ la 350 de gospodării. În apropiere, observă o „cetate din pământ cu o garnizoană puternică, care apără hotarul nostru și nimănui nu permite să treacă fluviul mai departe de jumătatea lui”⁴⁰. Dimineața își va urma drumul spre Nistru pentru a se apropia de Bender, pe locul numit Parcani, populația căreia, spune autorul, a fost strămutată la Tiraspol. Aici se deschide vederea spre „faimosul oraș aflat pe râul Nistru” apropierea căruia i-a permis „nu doar să deslușească chipurile localnicilor, dar să vorbească” cu cei ieșiți pe mal. Locul este consemnat prin precizarea autorului că râul Nistru, care curge în ambele direcții în linie dreaptă, anume în preajma acestei localități face un cot „în interiorul Rusiei”. Peretele de piatră care se ridică „de la nivelul apei până în vârful muntelui, apără cetatea vastă și anunță invincibilitatea ei”⁴¹.

³⁸ *Ibidem*, p. 224.

³⁹ *Ibidem*, p. 226.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 228.

⁴¹ *Ibidem*, p. 229.

„În interiorul ei se văd moschei zugrăvite, minarete înalte, numeroase edificii pe gustul asiatic, casa lui Pașa, parcul lui cu foișoare, și suburbia din partea stângă a acesteia.”⁴²

„Minunata vedere mi-a atras atenția pe multă vreme [...] Reparația deteriorărilor provocate de obuzele rusești de pe peretele cetății reamintesc de cele două cuceriri ale acesteia de către Eroii noștri și că inexpugnabilitatea ei este doar calea spre o glorie mai mare și lauri”⁴³.

La 15 verste de Tiraspol, Sumarokov descrie localitatea moldovenească Mălăești (Малоешты – rus.), menționând că populația acesteia a locuit aici din cele mai vechi timpuri în supunerea turcilor:

„Văzând aici un moldovean, întins pe perne chiar în plină stradă, m-am apropiat, ca să aflu că e bolnav, întrebându-l despre accesele suferite, și doar atunci mi-am amintit de epidemia de antrax, care bântuie peste Nistru. [...] Obiceiul moldovenilor de tors lâna din mers mi-a părut straniu, dar util”⁴⁴.

Drumul spre Grigoriopol de 25 de verste îi deschide un tablou natural admirabil.

„Pe altă parte a Nistrului se vede Principatul Moldovei, care-și ține hotarele nu departe de Bender, pe râul Bâc. Drumul trece printre munți viguroși, iar câmpiile de la poalele lor, în formă de amfiteatru, se aștern ca un covor verde în fața mândrului Nistru care se agită la vale. De cealaltă parte a acestuia începe Țara Moldovei, hotarele căreia pornesc de pe râul Bâc nu departe de Bender. Acolo se văd în preajma râului pășunile cu câte un copăcel care se înalță pe alocuri, parcelele țăranilor semănate cu harbuji și zămoși; se află văile radioase, murmură izvoarele care se revarsă, se arată localitățile amplasate pe culmea dealurilor; peste tot privești, vioiciunea naturii, iar Moldova face o impresie atrăgătoare despre sine. Cotiturile Nistrului sunt atât de surprinzătoare încât pe alocuri coincid una cu alta; el ba șerpuiește în interiorul Rusiei, ba iar se îndepărtează de ea, de parcă ar împărți frumusețile [naturii/locului – n. n.] între cele două Puteri [Держав – rus]. Se pare că el ar spune aici: Am fost martor al bărbăției și mărinimiei rușilor, aici și-au traversat trofeele, am ascultat sunetele înspăimântătoare ale tunetelor lor surprinzătoare, iar apele mele se cutremurau [...]”⁴⁵.

Traversând trei sate moldovenești - Butor (Бутыры – rus.), Tașlîc (Ташлык – rus.) și Puhăceni (Пугачану – rus.), călătorul se apropie de Delacău (Гелакіов – rus.) și intră în Grigoriopol. Aici, Sumarokov notează, că orașelul este fondat de armeni, originari din Căușeni, Bender, Ismail, Chilia, Akkerman (Cetatea Albă), semnalează 400 de gospodării și 150 de dughene. Mergând apoi spre Dubăsari, consemnează pe drum o vamă, o carantină și feribotul „unde traversează în Principat, de obicei, armatele noastre”⁴⁶. La Dubăsari, situat pe Nistru și la

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 230.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 232.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 332- 233.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 234.

15 verste de Grigoriopol, autorul observă o localitate de 300 de gospodării, cu moldoveni, greci, bulgari, evrei și câțiva ruși. Menționându-i așezarea pitorească și grădinile asemănătoare celor din Crimeea, Sumarokov decide să-și sfârșească itinerariul în această direcție:

„Aici m-am despărțit de Nistru care m-a fermecat cu Basarabia minunată și am cotit în dreapta spre Polonia. Această țară cu adevărat poate fi numită pământul făgăduinței. [...] într-un cuvânt, abundentă cu de toate, cu excepția doar a locuitorilor”⁴⁷.

Într-un studiu dedicat practicilor cunoașterii imperiale, cercetătoarea americană Ewa M. Tompson constată că prin intermediul activităților literare o mulțime de teritorii ne-ruse au fost retoric acaparate de către Imperiul rus, determinând formarea tradiției de a trata periferiile imperiului drept ruse de la începuturi⁴⁸. În acest context, considerăm că textul *Călătoriei prin toată Crimeea și Basarabia* a lui Sumarokov în mai multe rânduri reflectă elementele practicilor de colonizare ale spațiilor imperiale, iar mențiunea Basarabiei în interfluviul dintre Nistru și Bug, în acest context, nu este altceva decât o proiecție a vectorului de extindere a Imperiului rus în sud-estul Europei și probează tentativele de *colonizare ale acestui nume*, anterior anului 1812. Multiplele extinderi ale hotarelor imperiului și necontenitele confruntări pe marginile lui au determinat o structură a teritoriilor deja integrate, articulând hotare administrative arbitrare și întregi *regiuni de frontieră*. Aici, procesele de colonizare în desfășurare au implicat, de rând cu noile linii de apărare, structuri administrative și instituționale, în egală măsură și mecanisme de reconfigurare a identităților teritoriale, remodelarea realităților etnice, dar și *practici de cunoaștere* care au avut scopul să „construiască” legitimitatea prezenței imperiale în aceste regiuni.

Summary

This study was conducted on the Pavel Sumarokov book, published in Moscow at 1800 under the title *Travel around Crimea and Bessarabia in 1799*. It analyzes, in the historical context of this writing, the discursive practices of symbolic construction of spaces annexed by the Russian Empire, particularly those of configuring the *realms of memory* in order to assign identities and borders, to demarcate or to come off of times and spaces adverse to the imperial meanings. In the context of projects and practices carried out by the Russian Empire in the south-eastern Europe at the end of the 18th century, the particulars of a Bessarabia between the rivers of Bug and Dniester seem to be a tinge of conceptualization of the given space in its new imperial coordinates, an attempt to endow it with a meaning, purpose, and a vector of expansion.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 235-236.

⁴⁸ Ewa M. Tompson, *Imperial Knowledge, Russian Literature and Colonialism*, Westport, Greenwood Press, 2000.